ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

XIZMAT KO‘RSATUVCHI BO’LIMLAR XARAJATLARINI TAQSIMLASH USULLARI

Toshimov Azizbek Hakimovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi assistenti
Nishonov Murodjon
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini ishlab chiqarish va asosiy faoliyat bo‘linmalari o‘rtasida taqsimlash usullari iqtisodiy hamda boshqaruv nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Tadqiqotda korxonalarda yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini hisobga olishning amaliy muammolari, ayniqsa xarajatlarni adolatli va iqtisodiy mazmunga mos ravishda taqsimlash masalalari yoritilgan. Bevosita, bosqichma-bosqich hamda o‘zaro xizmatlarni hisobga oluvchi taqsimlash usullarining mazmuni, afzalliklari va cheklovlari solishtirma tarzda ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash mahsulot tannarxi, moliyaviy natija va boshqaruv qarorlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi ilmiy asosda izohlangan. Maqolada zamonaviy boshqaruv hisobi talablari asosida xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini optimallashtirish va korxona resurslaridan samarali foydalanishga oid takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari ishlab chiqarish korxonalari faoliyatida xarajatlar hisobini takomillashtirish hamda tannarxni aniq shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar, xarajatlarni taqsimlash, boshqaruv hisobi, mahsulot tannarxi, bilvosita xarajatlar, bosqichma-bosqich usul, o‘zaro taqsimlash usuli, xarajat markazlari, ishlab chiqarish xarajatlari, iqtisodiy samaradorlik.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligi ko‘p jihatdan xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish va ularni asoslangan tarzda taqsimlash tizimiga bog‘liq hisoblanadi. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasida oqilona taqsimlash masalasi boshqaruv hisobi tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar faoliyati bevosita mahsulot ishlab chiqarish jarayonida qatnashmasa-da, ishlab chiqarishning uzluksizligini ta’minlash, texnik xizmat ko‘rsatish, energiya bilan ta’minlash, logistika va boshqa qo‘shimcha jarayonlarni tashkil etishda muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli ushbu xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash mahsulot tannarxining sun’iy ravishda oshishi yoki kamayishiga, natijada esa moliyaviy natijalar hamda boshqaruv qarorlarining ishonchliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Hozirgi sharoitda korxonalarda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ta’minlash dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish hajmi kengayib borayotgan va tarkibiy bo‘linmalari murakkablashayotgan korxonalarda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlashning ilmiy asoslangan usullaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Amaliyotda bevosita taqsimlash, bosqichma-bosqich taqsimlash va o‘zaro xizmatlarni hisobga oluvchi usullar keng qo‘llanilishiga qaramasdan, ularning qo‘llanish samaradorligi korxona faoliyatining xususiyatiga qarab farqlanadi.

Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash usullarining iqtisodiy mohiyati, ularning afzallik va kamchiliklari hamda korxona boshqaruvidagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, xarajatlarni taqsimlash tizimini takomillashtirish orqali mahsulot tannarxining aniqligini oshirish va boshqaruv qarorlarini samarali tashkil etishga oid yondashuvlar bayon etiladi.

Asosiy qism

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar korxona faoliyatida ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlaydigan muhim tarkibiy bo‘g‘in hisoblanadi. Ushbu bo‘limlarga ta’mirlash sexlari, transport xizmati, energetika bo‘limi, laboratoriyalar, ombor xo‘jaligi, axborot texnologiyalari bo‘limi hamda boshqa yordamchi xizmatlar kiradi. Mazkur bo‘linmalar bevosita mahsulot ishlab chiqarmasa-da, asosiy ishlab chiqarish jarayonining samarali tashkil etilishida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ularning xarajatlarini to‘g‘ri hisoblash va asosiy ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasida asosli taqsimlash mahsulot tannarxini aniqlashning eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi.

Amaliyotda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlashning bir necha usullari mavjud bo‘lib, ular orasida bevosita taqsimlash usuli, bosqichma-bosqich taqsimlash usuli hamda o‘zaro xizmatlarni hisobga oluvchi usul keng qo‘llaniladi. Har bir usulning iqtisodiy mohiyati va qo‘llash doirasi turlicha bo‘lib, korxonaning tashkiliy tuzilmasi hamda ishlab chiqarish xususiyatiga qarab tanlanadi.

Bevosita taqsimlash usuli eng sodda va amaliyotda ko‘p uchraydigan usullardan biri hisoblanadi. Ushbu usulda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘lim xarajatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri asosiy ishlab chiqarish bo‘limlariga taqsimlanadi va yordamchi bo‘limlarning bir-biriga ko‘rsatgan xizmatlari hisobga olinmaydi. Mazkur usulning afzalligi hisob-kitoblarning oddiyligi va kam vaqt talab etishida namoyon bo‘ladi. Biroq uning asosiy kamchiligi shundaki, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar o‘rtasidagi ichki xizmat almashinuvi inobatga olinmagani sababli xarajatlarning haqiqiy taqsimoti to‘liq aks etmaydi. Natijada ayrim mahsulot turlari tannarxi sun’iy ravishda oshib yoki kamayib ketishi mumkin.

Bosqichma-bosqich taqsimlash usuli esa xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar o‘rtasidagi ayrim xizmatlarni hisobga olish imkonini beradi. Ushbu usulda yordamchi bo‘limlar ma’lum ketma-ketlik asosida taqsimlanadi. Dastlab eng ko‘p xizmat ko‘rsatuvchi bo‘lim xarajatlari boshqa bo‘limlarga taqsimlanadi, keyingi bosqichda esa navbatdagi bo‘lim xarajatlari hisoblanadi. Mazkur usul bevosita taqsimlash usuliga nisbatan ancha aniq natija beradi. Shu bilan birga, taqsimlash ketma-ketligini noto‘g‘ri tanlash hisob-kitob natijalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Demak, ushbu usulni qo‘llashda korxona ichidagi xizmatlar hajmi va o‘zaro bog‘liqlik darajasi chuqur tahlil qilinishi zarur.

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlashning eng mukammal usullaridan biri o‘zaro xizmatlarni hisobga oluvchi usul hisoblanadi. Ushbu yondashuvda yordamchi bo‘limlarning bir-biriga ko‘rsatgan xizmatlari to‘liq inobatga olinadi va xarajatlar matematik tenglamalar asosida taqsimlanadi. Natijada xarajatlarning aniqroq hisob-kitobi shakllanadi hamda mahsulot tannarxi iqtisodiy mazmunga yaqinlashadi. Biroq mazkur usul murakkab hisob-kitoblarni talab qilishi sababli uni qo‘llash uchun rivojlangan boshqaruv hisobi tizimi va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish zarur bo‘ladi. Ayniqsa, yirik sanoat korxonalarida ushbu usul samarali natija beradi.

Xarajatlarni taqsimlash bazasini to‘g‘ri tanlash ham muhim masalalardan biri hisoblanadi. Amaliyotda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘lim xarajatlari ish soati, mashina-soat, elektr energiyasi sarfi, ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi yoki mehnat xarajatlari asosida taqsimlanadi. Agar taqsimlash bazasi noto‘g‘ri tanlansa, mahsulot tannarxi real holatdan chetga chiqadi. Masalan, elektr energiyasi xarajatlarini mahsulot hajmiga qarab taqsimlash ayrim hollarda noto‘g‘ri natija berishi mumkin, chunki ayrim mahsulot turlari energiyani ko‘proq talab qiladi. Shu sababli xarajatlarning iqtisodiy mohiyatiga mos keluvchi taqsimlash mezonini tanlash boshqaruv hisobining asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda boshqaruv hisobi tizimini avtomatlashtirish xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash samaradorligini oshirmoqda. Zamonaviy dasturiy vositalar yordamida xarajatlarni real vaqt rejimida kuzatish, ularni tahlil qilish va avtomatik taqsimlash imkoniyati yuzaga kelmoqda. Bu esa inson omili bilan bog‘liq xatolarni

kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yirik ishlab chiqarish korxonalarida ERP tizimlari orqali xarajat markazlari faoliyatini nazorat qilish va ularning samaradorligini baholash imkoniyatlari kengaymoqda.

Shuningdek, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini samarali boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xarajatlarning asoslanmagan ravishda ortib borishi mahsulot tannarxining ko‘tarilishiga olib keladi, bu esa bozor sharoitida korxona foydasining kamayishiga sabab bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar faoliyatini muntazam nazorat qilish, xarajatlarni tahlil etish hamda ularni optimallashtirishga qaratilgan ichki boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Umuman olganda, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini to‘g‘ri taqsimlash korxonalarda mahsulot tannarxini aniq shakllantirish, moliyaviy natijalarni ishonchli aks ettirish hamda samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli korxonalar o‘z faoliyatining xususiyatidan kelib chiqib, eng maqbul taqsimlash usulini tanlashi va boshqaruv hisobi tizimini zamonaviy talablar asosida rivojlantirishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash korxona boshqaruv hisobining eng nozik va bir vaqtning o‘zida eng muhim yo‘nalishlaridan biri ekanligi ushbu tadqiqot natijalarida yana bir bor tasdiqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yordamchi bo‘limlar xarajatlarini noto‘g‘ri yoki yuzaki taqsimlash mahsulot tannarxining buzilishiga, moliyaviy natijalarning ishonchsiz shakllanishiga hamda boshqaruv qarorlarining noto‘g‘ri qabul qilinishiga olib keladi. Shu bois xarajatlarni taqsimlash jarayoni faqat hisob-kitob texnikasi emas, balki iqtisodiy mazmuni chuqur anglangan boshqaruv instrumenti sifatida qaralishi lozim. Korxonalarda bevosita taqsimlash usulining soddaligi uning tez qo‘llanilishiga imkon bersa-da, u ichki xizmatlar almashinuvini to‘liq aks ettira olmasligi sababli murakkab ishlab chiqarish tuzilmalarida yetarli aniqlik bermaydi. Bosqichma-bosqich taqsimlash usuli nisbatan aniqroq natija bersa ham, uning samaradorligi taqsimlash ketma-ketligini to‘g‘ri belgilashga bog‘liq bo‘lib qoladi. Eng yuqori aniqlik esa o‘zaro xizmatlarni hisobga oluvchi usulda kuzatiladi, biroq uning murakkabligi va hisoblash jarayonining ko‘p mehnat talab qilishi amaliyotda keng joriy etilishini cheklab turadi. Shu nuqtayi nazardan, korxonalar o‘zining ishlab chiqarish ko‘lami, boshqaruv tizimi va axborot texnologiyalari darajasidan kelib chiqib, eng maqbul usulni tanlashi zarur. Amaliy tavsiya sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, yirik korxonalarda avtomatlashtirilgan boshqaruv hisobi tizimlarini joriy etish orqali xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini real vaqt rejimida kuzatish va aniq taqsimlash imkoniyatlarini kengaytirish lozim, shuningdek, xarajat markazlari bo‘yicha alohida tahlil yuritish amaliyoti yo‘lga qo‘yilishi kerak, bu esa har bir bo‘limning samaradorligini baholashga xizmat qiladi, bundan tashqari taqsimlash bazalarini tanlashda standart yondashuvlardan voz kechib, har bir korxona faoliyatining texnologik xususiyatlariga moslashgan individual mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq, yana bir muhim jihat sifatida boshqaruv xodimlarining moliyaviy savodxonligini oshirish va xarajatlar hisobini chuqur tushunishiga erishish korxona ichki boshqaruv sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi, natijada xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini to‘g‘ri taqsimlash nafaqat hisob-kitob aniqligini oshiradi, balki korxonaning umumiy iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2019). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi milliy standartlar (BHMS). Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
2. Karimov, A. A. (2020). Boshqaruv hisobi va xarajatlar tahlili. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. To‘xtayev, B. B. (2018). Korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va tahlili. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Islomov, S. S. (2021). Moliyaviy va boshqaruv hisobi asoslari. Samarqand: Samarqand iqtisodiyot va servis instituti nashriyoti.
5. Rahimov, M. M. (2019). Tannarx hisobini tashkil etish va boshqarish usullari. Toshkent: Iqtisod-moliya.
6. Abduvaliyev, N. N. (2022). Korxona xarajatlarini boshqarish va optimallashtirish. Samarqand: SamISI ilmiy ishlari to‘plami.
7. Yo‘ldoshev, F. F. (2020). Buxgalteriya hisobi nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi nashriyoti.